

האונייה מיטלטלת, המוות מעבר לפינה. אין אושר גדול מזה

יהודה הלוי לא היה היחיד שעזב הכל מאחור כדי להגר לארץ ישראל הנכספת, אך מה שכתב על מסעו המפרך היה יחיד במינו **דורו בורשטיין**

*** הספינה מאלכסנדריה התקרבה לחופי הארץ לפני 883 שנה וחודשיים, בתחילת קיץ 1141. בין נוסעיה היה יהודה הלוי, שהיה אז כבן 65. לאחרונה הופיעה מהדורה חדשה של שירי החול שלו (ערך וביאר יוסף יהלום, הוצאת מאגנס), והספר הוא סיבה להיזכר במשורר ובמסעו. בימים שבהם ירידה למערב מושכת כאן לבבות לא מעטים, כולל הלב הכותב כאן, חשבתי לנ"סות למצוא סעד ואחיות מקום בשירים של מי שיצא מספרד, הניח מאחוריו את רכושו, משפחתו ותלמידיו, הפליג למצרים וממנה לכאן. הוא עשה זאת מכוח פנטזיה בוערת של אהבה למקום הזה. הוא לא היה היחיד שנסע לכאן מכוח הפנטזיה הזאת לאורך הדורות, אבל מה שכתב על מסעו הוא יחיד במינו.

השירה העברית והפרווה העברית המחורות שנכתבה בספרד (שיאיה היו בערך בשנים 1000-1300) היא ספרות טוטאלית. היא כתובה עברית על בסיס דגמים שיריים ערביים. יש בה ביטויי אהבה של משוררים (גברים) לנשים ולגברים כאחה. יש בה מקום לצער החיים הכי עמוק, לצד שמחת חיים והתפעלות חושנית מפ"רחים, מתפוחים, מכוכבים, מיון, מבני אדם. יש בה הומור פראי, אך גם מקום לחרדה קיומית ולחוכמה סטואית. והעיקר, היא מנוסחת בעברית תכשיטית, חגיגית, מעשה צורף של חוכמה ויופי.

יהודה הלוי, שנולד בצפון ספרד ב-1075 או כמה שנים לפני כן, כותב (ככל הנראה: השיר מיוחס לו) על הרגעים שכמה מאיתנו מכירים, רגעי גילוי של שער שיבה ראשון:

שַׁעַר שִׁיבָה, בְּהִרְאוֹת יְחִידִי / עָלִי רֵאשִׁי, קִטְפֵיתִיהוּ בְּיָדִי;
הַשִּׁיבִנִי: "יִכְלֹתֵנִי לְבָדִי — / וּמָה תַעֲשֶׂה בְּבֹא אַחֲרַי גְּדוּדִי?"

המשורר תולש שער שיערת שיבה יחידה — קוטף כמו פרח, בתנועה ענוגה. אבל למרבה הצחוק והבהלה, השערה הקטופה פוצה את פיה ומ"טיחה בו: אתה חזק על שיערת שיבה אחת? מה תעשה כשכל גדודי הצבא הלבן יבואו בעקבו? תיי? תתלוש את כל שערותיך? ומה זה יועיל? הרי הן יצמחו בחזרה ויכבשו את השטח מחדש.

המשורר נאלם. רק השערה מדברת. מכוח מילים ספורות הופך הראש לשדה קרב. הקרב מתנהל על הקרקפת ומתחת לה, במחשבות. עניינו של הקרב, כמובן, אינו רק צבע השיער ("אסתטיקה"), אלא הִזְקָנָה והמוות. השערה הבודדה היא חיל חלוץ של הזמן. מי צבע את השיער בלבן? הרי צבא "האויב" צומח מתוכנו. גדודי הלבן הם מוזימה הרוחשת בנו פנימה, ואנו לא ידענו ולא ניחשנו, היינו עסוקים בלהיות צעירים.

וכך יושב המשורר מול הראי, שערה בודדת בין אצבעו ואגודלו כמו הגולגולת בידו של המ"לט, והוא הוגה בגדודי הזמן. והצבא הזה מסתער כל הזמן ועל כולנו, על כל האנושות ועל כל היצורים. וכך, משיר שעוסק בדבר זעיר וזניח, שערה אחת ויחידה, אנו מגיעים, בשש-עשרה מילים, לתחושה גורלית וקוסמית של קרב עצום שכולנו ניגפים בו. זהו כוחה של שירה. ואפשר לתמוה איך אפשר לצאת למלחמה כשותפים לתחושה הזאת. כמובן, קל יותר לצבוע את השער ולהתעלם.

כשיהודה הלוי יצא לארץ ישראל, המרחב כאן היה נתון תחת כיבוש נוצרי-צלבני. המשורר לא ציפה ל"סל קליטה". הוא נסע לא אל המקום המוחשי (שחיתות, אלימות, מלחמה, חטופים, עצב יומיומי), אלא אל פנטזיה של קדושה. המ"סע בים מסביליה לאלכסנדריה ארך או לפחות חודש. באותם ימים התה הפלגה כזו בגדר סכנת חיים ממשית, והתנהלה בספינות קטנות ולאורך חוף המגרב (על תנאי ההפלגה, כמו על הרבה דברים אחרים, למדתי מספריו של חיים שירמן). יהודה הלוי כותב על ההפלגה:

קָבוֹר בְּחַיִּי בְּאֶרֶץ עֵץ, לֹא / אֶרְקַע וְלֹא אֶרְכֵּב וְלֹא פָחוֹת,
יֹשֵׁב וְאֵין לְעַמֵּד עָלַי רִגְלָיו, / שׁוֹכֵב וְאֵין רִגְלָיו מְשַׁלְּחוֹת.

ומבאר יוסף יהלום: "אני חש את עצמי קבור כבר בחיי בארון עץ, בלי קרקע, ובשיעור קטן מארבע אמות, שהוא שיעור הקבר בהלכה". כלומר, כדי להגיע לחיים חדשים בארץ עובר המשורר מסע המדומה למוות. איזה דימוי מדהים: הוא

שט מקופל בקבר-צינוק בלי תחתית ובעל מפרש אל עבר לידה מחדש! בשיר אחר הוא כותב על אותה הפלגה:

וְהָאֲנִי חוֹלָה, יִרְדָּה וְעוֹלָה / וְעֵין תּוֹלָה לְחַבְלִים — אֵימָּה?

"אני" (קראו: אוני) היא "אונייה". אבל ניכר דמיונה למילה "אני": האונייה חולה ואני חולה בתוכה. אפשר לחוש את הבחילה ממחלת הים בניגון השיר. הים דוחה אותך, מקים חומה בינו ובין המקום הנכסף. הגלים מתוארים כהרים וע"מקיים. כל העיניים נשואות לחובלים: היכן הם? הם נעלמו ואין לראותם. האם הופקרנו? האם נטבע?

נראה שסכנות המסע מעלות את ערך היעד עבור הלוי. כי מסע שהוא מוות הופך את היעד לאתר קדוש של תחייה. לא צריך להיות "דתי" במובן המקובל כדי לחוש בקדושה של מקום. הקדושה נולדת מתשומת לב עצימה (אינטנסיבית) של מישהו שמצא ביטוי בכתב או בעיצוב המרחב. משוררים, סופרים ואדריכלים יוצרים את הקודש הזה. אגם וולדן במסצ'וסטס הוא קדוש בזכות כתביו של הנרי דיוויד תורו. קיוטו קדושה בזכות מתכנני גניה ומקדשיה ובזכות משוררים כמו באשו ובוסון. גיימס ג'ויס קידש

21.5x28.54	2/2	43	עמוד	הארץ - מוסף הארץ	09/08/2024	91171253-9
מאגנט - הוצאת ספרי - 25910						

לשם אכילה, אלא כדי לגרום עונג למי שמריח אותו ו"מנשקו". בפעם הבאה שתחזיקו תפוח שיי מו לב לרגעי הנשיקה הללו שלפני הנגיסה: בלי השיר לא הייתם יודעים על קיומם. העונג הוא ברגעים שלפני הנגיסה, ברגעים של רחרוח התפוח, של רפרוף השפתיים על קליפתו, כמו בני שיקה. חשבתני, אומר המשורר, כשראיתי ("בשור") את שני צבעי התפוח, הירוק והאדום, שעל התפוח צמודים פני חשוק וחושק. הם צמודים זה לזה כמו המתנשקים בפסליו של ברנקוויץ, או כמו סמל ה"יין-יאנג" הסיני. אהבתם כה עזה, עד שהיא הופכת להתמוגגות. כמה נפלא שבשיר יש שתי נשיקות: הנשיקה של הירוק והאדום על קליפת התפוח, והנשיקה של העומד לנגוס: שפתינו ה"מנשקות" את התפוח מנשקות תמונת התנשקות! הרבה יותר מעניין להישאר על הסף הארוטי הזה. לנשק את הנשיקה, לא לנעוץ בה שן. רגישות כזו מנוגדת לעולם של "מכים ומכים".

ליהודה הלוי היה, בלשון ימינו, "דרכון ספרדי", אך הוא עזב את ספרד בקיץ 1140. בספטמבר הגיע לאלכסנדריה אך לא המשיך מיד בדרכו לארץ. באלכסנדריה שב ומצא את פאר התרבות הערבית שהניח מאחוריו. תיאורי הגנים בשיריו המצריים דומים לתיאורי הגנים בספרד. ברור למקרא השירים ממצרים שהוא יכול היה להישאר שם ולהרגיש בבית. ואכן שהה שם כמה חודשים, הפליג על הנילוס לקהיר והתעכב בשל קשרים חברתיים ובגלל הפסקת ההפלגות בתקופת החורף. האם הניח לעצמו "להתבשל" במצרים כדי להאריך את משך הזמן שלפני הנגיסה? בארץ, כמו בשיר התפוח? האם רצה לחוות "יציאת מצרים", ולשם כך ביקש להיאחו בה לזמן מה?

יציאת מצרים שלו התעכבה עיכוב אחרון בהמתנה של כשבוע לרוח מערבית, בעודו ממתין על הסיפון. הוא מתאר עצמו כאדם ש"שם רוחו ביד רוחות". חיינו תלויים בכיוון הרוח. חיינו תלויים בפקודם הנכון.

בחג השבועות 1141 נשבה הרוח הנכונה והספינה נעתקה ממקומה. ההפלגה מאלכסנדריה לנמלי אשקלון או עכו ארכה אז כעשרה ימים. אבל, כדברי החוקרת שולמית אליצור, "בנקודה זו נעלמים עקבותיו של המשורר הגדול". כמו דף אחרון שנתלש בספר מתפוגג הלוי בכת אחת מעינינו. האם ירד לחוף? האם הגיע לירושלים? ממכתבים מאוחרים של אחרים אנו יודעים שבאוגוסט באותה שנה הוא כבר לא היה בין החיים. אם ירד אל החוף, הרי ששהה בארץ חודשיים. לכל היותר. אולי חלה או חווה קשיים אחרים. אבל קשה לתאר אדם הנתון באושר גדול מזה. אולי אין בידינו שירים מימיו האחרונים מפני שהאושר חרג אף מיכולת כתיבתו? הייתי רוצה להאמין בכך.

"הנסיעה של יהודה הלוי, הרגשתו בים, היא חלק מחייו", כתבה זלדה בספר "ולאהוב את החיים בלב נשבר" שראה אור באחרונה. שירי יהודה הלוי ודמותו עשויים להזכיר שהארץ הזאת היתה, לאורך מאות שנים, מקום שאהבו אותו וכמהו אליו. אהבה לא רכושנית, כמיהה לא אלימה, לא שוללת אהבה של אחרים, אלא אהבה של שאיפה למרכז, לגובה ולעומק. לעזוב בים את הארץ, לנשארים בה ולעצמי, רציתי להזכיר זאת.

ויליאם טרנר, "מזח קאלה", 1803. צילום: National Gallery

כשיהודה הלוי הפליג לארץ ישראל הוא לא ציפה לקבל "סל קליטה". הוא לא נסע אל המקום המוחשי – מלחמה, אלימות, עצב יומיומי – אלא לעבר פנטזיה של קדושה. המסע ארך אז לפחות חודש, וההפלגה היתה סכנת חיים ממשית. הוא תיאר את תחושותיו כמי שקבור בעודו בחיים

מגוללים בדם נפש, טבולים: גם המכה וגם המוכה, המנצח והמפסיד, מגוללים וטבולים (מתפלשים וספוגים) בדם נפש. לא בנפש עצמה.

משוררי ספרד לימדו איך לחיות נכון. הנה עוד שיר קטן מאת יהודה הלוי:

ותפוח, אמת, אל לא בראו/ לבד עונג למריח ונשק;
חשבתיהו בשור ירוק ואדם/ קבוצים בו פני חשוק וחושק.

השיר אומר שלמען האמת התפוח לא נוצר

את דבלין, שממנה גלה. אבות ישורון כתב: "תל אביב עיר הקדש", ומאיר ויזלטיר: "עולם נבךר בצורת חצר בדרום תל אביב".

מקום יהיה קדוש אם תמצאו בו מרכז, גובה ועומק (ראשי תיבות מג"ע), כלומר מקום שהן הרוח (גובה) והן הנשמה (עומק) נוגעות בו, הווות בו. ממצב כזה נולדת אהבת המקום. אבל אם לא נפסיק "לחיות על חרבנו" – שמשמעו, כמוכח, למות על חרבנו ולהמית בחרבנו – תמשיך המלחמה לבלוע את כל המג"ע: במקום עומק נשמה נקבל עוד "פעולה בעומק השטח", במקום גובה רוחני נדבר רק על "גובה הלהות". שמואל הנגיד, משורר ספרדי גדול אחר, כתב על מלחמה שהשתתף בה כמאה שנה לפני מסעו של הלוי: "ונלאיתי ראות מכים ומכים/